

СЪДБИ¹

Интервю с Хана Райнерова

ХАНА РАЙНЕРОВА (1921–2007) е сред най-значимите и най-продуктивните чешки преводачи на българска литература, носител на орден „Кирил и Методий“ (1964). В неин превод излиза основна част от българската литературна класика в областта на прозата: Иван Вазов, Захари Стоянов, Антон Страшимиров, Ст. Л. Костов, Димитър Талев, Стоян Загорчинов, Блага Димитрова, Антон Дончев, Валери Петров, Васил Попов, Георги Марков, Павел Вежинов, Емилиян Станев, Йордан Радичков и много други. Сред първите ѝ преводи е и драмата на Яворов В полите на Витоша. В сътрудничество с изтъкнати чешки поети като Лудвик Кундера, Камил Беднарж, Ярмила Урбанкова и др. превежда Смирненски, Ванцаров, Дора Габе и редица съвременни български поети.

Нейните спомени, които предлагаме на нашите читатели, имат особена стойност, тъй като представляват ценна страница от историята на чешко-българските културни отношения от следосвобожденската епоха до политическата промяна през 1989 г. За Х. Райнерова виж още книгата на Е. Басат и В. Тодоров Чешки триптих. Образи на българската литература в профил и анфас (София, УИ „Св. Климент Охридски“, 1995), статиите на Марцел Черни «В памет на Хана Райнерова» (сп. Българи, Прага, 2007, бр. 5–6, с. 48–50) и на Петя Коленцова «За преводите без право на подпис» (в. Пловдивски университет, бр. 7 (392), год. 27, от 9 окт. 2009 г., 9–11).

Ж. Ч.

НАЧАЛОТО

Как въобще стигнах до българската литература? Това се е случило отдавна – още преди да се появя на бял свят. Моят дядо² бил един от многото чехи, дошли след Освобождението да помогнат на братския славянски народ в икономическото и културното му развитие. Не знам как е стигнал до железницата, но имам чувството, че някой от семейството му, вероятно по-големият му брат, вече е работел там. По онова време, когато престанали да пътуват с дилижанс и започнали да пътуват с парен локомотив, железницата била изключително събитие. Така дядо ми постъпва на работа в българските железници, които по онова време – в края на турското робство – почвали тепърва да се строят. Първият железопътен маршрут бил Русе –

¹ Едноименно заглавие на предаване на чешкото радио „Вългава“, което излъчва разговора с Хана Райнерова, проведен от 24 до 28 април 2006 г. Предлагаме пълния текст с незначителни съкращения. – Б. ред.

² Дядото на Хана Райнерова е Зигмунт Щайнер. – Б. ред.

Сигмунт Щайнер – дядото на Хана Райнерова

Варна, защото до Русе се пътувало с параход по Дунав, а от Русе до Варна трябвало да се пътува по суша. След това се построили линиите от Цариград. Тогава тръгва „Ориент експрес“, който минавал и през Пловдив. Той бил важна гара. Дядо ми станал началник-гара първо в Русе, после във Варна или пък обратно, това не знам, и накрая в Пловдив, където завършил не само професионалния, но и земния си път още преди аз да се родя. Ето така започва животът на моето семейство в България. След това, когато майка ми се омъжва тук, вече за България са знаели някои неща, както установих много години по-късно. Проявявали голям интерес към страната, защото Освобождението било голямо събитие. В края на XIX век се заели с превода на първите произведения от български, романът *Под игото*³ бил преведен още тогава. И семейството на майка ми

притежавало точно този превод. От чешки автори излизали различни разкази за България. Освен това в Бенешов, откъдето е майка ми, имало софийски аптекар, който бил завършил Бенешовската гимназия и в знак на дълбока признателност пратил на директора ѝ цяла етнографска колекция от български предмети: тъкани и везани платове, вази, стомни, предмети от ковано желязо, гривни и пр., които станали собственост на Бенешовския музей. За жалост никога не разбрах къде изчезна всичко това. Но в началото на 90-те години, когато търсех в регионалния бенешовски печат информация за изчезнали местни граждани след Втората световна война, между другото намерих статия за това дарение – благодарствено писмо на Бенешовския музей, адресирано до г-н аптекаря. Това са случайностите – винаги когато човек търси едно нещо, междуременно намира нещо друго.

ЖИВОТ В РУСЕ

Естествено преживяванията ми в България формираха характера ми и разбирането ми за света, защото в началото на XX век се случват много драматични събития. През 1923 г. избухва въстанието, когато убиват земеделския министър-председател Стамболийски. Има поредица от арести. След това през 1925 г. избухва бунт срещу Цанков – фашист, станал министър-председател, така че правителството клоняло към дясно управление. Нещо като Мусолини. Помня, че се стреляше на улицата, че имаше забрана да се излиза от къщите. Естествено, моите родители говореха за това много

³ Райнерова по всяка вероятност говори за първото чешко издание на *Под игото* със заглавие *Pod jařtet*, а преводачите на романа са Йозеф Кенерза и Алоис Книтек, преводът е излязъл от печат през 1898 г. – Б. пр.

развълнувано. Ние бяхме чехословаци, нашата държава беше демократична република, а това събитие беше много болезнено за родителите ми. Тогава се говореше, че комунистите са по затворите. Веднъж попитах майка си: „Какво значи комунисти?“, а мама ми обясни така, както може да се обясни на четиригодишно дете – България е преминала още преди Първата световна война през Балканските войни, така че там има толкова вдовици и сирачета, бедняци, просяци, множество деца на моята възраст, пък и по-малки, които просят на улицата, а за сметка на това добрите неща са малко. Това бе най-достъпният начин мама да ми обясни кои са комунистите, а именно – че те искат да няма никакви просяци и за всички хора да има дрехи и храна. Понеже в Русе обикновено летата са горещи, а зимите – сурови, и когато децата ходеха полубоси и полуголи, дори и майка ми да им даваше наши дрехи, пак не беше достатъчно за тях. Вероятно това е била основата на моите политически възгледи. Като деца не разбирахме от никаква научна идеология, а възприемахме всичко това емоционално.

Малката Хана със своите родители

По онова време в Русе гостуваше чешкото сдружение „Хавличек“, тъй като в града имаше голяма чешка колония – учители, преподаватели, висококвалифицирани занаятчии. Там имаше дърводелско училище, чийто основател и ръководител беше чешки майстор. Бих могла да намеря и снимки, където са всички тези имена. Съществуваше също чешки пивовар, не всичко си спомням добре. Беше пълно с чехи. В банката баща ми също имаше няколко чешки служители – секретарката госпожица Анделка и госпожица Йохана – приятелка на майка ми. [...] Съществувала дори и следобедна детска градина. Аз дори не съм я заварила, но брат ми посещавал следобедното чешко училище, което водела г-жа Божена Немцова.

КУЛТУРНИЯТ ЖИВОТ. СДРУЖЕНИЕТО „ХАВЛИЧЕК“

Естествено, всички чехи бяха членове на сдружението „Хавличек“. Твърде вероятно е моите родители да са били в ръководството. Винаги за националните празници се организираха големи събирания и празненства. На 7 март – рождения ден на Масарик, и на 28 октомври⁴, както и на празника на св. Микулаш⁵ (Разплаква се)... аз до днес плача, човек остава някак в детството си. За нас, децата, организираха големи куклени театри – в чест на празника на Микулаш, естествено. За възрастните вероятно за празника

⁴ 28 октомври е националният празник на Чехословакия. – Б. пр.

⁵ Св. Микулаш, или св. Николай, е най-значимият от коледните празници в Чехия. Равностен е на Дядо Коледа, защото децата получават на този ден подаръци. – Б. ред.

Балканбанк, Русе

на св. Силвестър⁶, това вече не зная. Но на Микулашките празници си спомням, че представяха кукленото представление на Копецки *Освещение в Худлице*⁷. За детския театър майките печеха миниатюрни сладкиши и там, на сцената, наистина имаше купи, пълни с тях, които ние, децата, естествено после изяждахме.

Спомням си първото свое официално представяне на сцена. Проведе се в някакво училище. Организира го г-жа Немцова. Аз, като най-малката, сигурно съм била на четири години, възможно е и дори ненавършени. Била съм съвсем мъничка, защото това е толкова смътен спомен. Сложиха ме да седна на някаква маса, още не съм можела сама да се обличам. Трябваше да кажа стихотворение. Така че рецитирах «Розичката се гневи», след това «Зайчето бяга по пътя»⁸. Това беше първото ми официално представяне на сцена. Г-жа Немцова стоеше зад завесата до мен, в случай че беше нужно да ми подсказе.

Имаше също и театрални постановки. Представяха *Мареша*. По онова време все още нямаше електрически уреди, улесняващи домакинството, така че голямо семейство като нашето имаше нужда от помощничка за домакинството. Вкъщи помощничка беше Алжбета Хлоубова – нашето съкровище. Обичах я. (Разчувства се.) Беше красиво момиче от Френчат. Тя играеше ролята на Мареша. Беше много умно, изключително свястно момиче! Но никой нямаше подходяща носия за представянето. Само майка ми беше взела със себе си пълзенската си носия. Такава, каквато

⁶ Св. Силвестър – последният ден от старата година. – Б. ред.

⁷ Става дума за пиесата *Posvíceni v Hudlicích* на Матей Копецки. – Б. пр.

⁸ Това са чешки кратки стихотворения за деца. – Б. пр.

Русе през 30-те години

Марженка носи в сцената на пазарлъка⁹. Така че Мареша беше облечена в пълзенска носия с онова типично боне¹⁰. (Смее се.)

Г-жа Божена Немцова беше в Русе с майка си – баба Хертманова. Тя беше най-възрастната чехкиня там, на една възраст с президента Масарик, включително когато Масарик празнуваше 80-годишния си юбилей през 30-а година, ако не се лъжа¹¹. Г-жа Хартманова умееше ръкоделието, а по онова време се плетяха на кука и с тънка прежда дантелени покривки. Баба ми също умееше да ги плете. Та тази възрастна баба Хертманова изплете за Масарик голяма красива покривка за маса и му я изпрати в Чехия заедно с поздравления по случай юбилея му. А г-н президентът ѝ благодари със собственоръчно написано писмо. Това беше голяма гордост за чешката ни общност.

Имаше също и други случаи. Бяха дошли чешките соколовци¹². Плавали по Черно море. До Русе пристигнаха с кораб, а след това продължиха с влак. Струва ми се, престоят им в Русе беше два дни. А в театъра представиха танците „Česká beseda“ и „Moravská beseda“ и демонстрираха специ-

⁹ Вероятно Райнерова визира кулминацията на действието в операта на Бедржих Сметана *Продадена невеста*. – Б. пр.

¹⁰ Райнерова има предвид широкото бяло боне (шапка без периферия), характерно за пълзенската женска народна носия, чиито „криле“ през XIX в. стигали чак до раменете. – Б. пр.

¹¹ Райнерова си спомня точно годината – президентът Томаш Гарик Масарик е роден през 1850 г. – Б. пр.

¹² Дружество „Сокол“ – най-старото чешко гимнастическо дружество, основано през 1862 г. в Прага по инициатива на д-р Мирослав Тирш (1832–1884) и Индржих Фюгнер. Д-р Тирш създава теоретичните принципи, които въвежда в практическата дейност на гимнастиците, наречени соколовци. Той е организатор на първия гимнастически съюз, основава гимнастическа библиотека и списание „Сокол“. – Б. пр.

Мъжката гимназия в Русе

фични гимнастически упражнения. Навремето те предизвикваха изключителен интерес. Българите си имаха по примера на соколовците гимнастическо дружество „Юнак“. А баща ми беше член на „Юнак“ и притежаваше техен спортен екип. Разбира се, официално приветстваше соколовците. Точно тогава ми беше позволено да присъствам на представлението им.

ЖИЛИЩЕТО В РУСЕ

Докато растяхме, къщи имахме красива градина. Когато бях на около две години и половина, се строеше новата банка. И майка ми обсъждаше заедно с шефа на строителната бригада как да изглежда сградата. Защото долу, на приземния етаж, беше банката, а на първия етаж беше апартаментът ни, така че той се строеше според изискванията на майка ми. Беше красиво жилище! Наоколо се простираше градина, а там ни направиха люлка. За брат ми имаше успоредка и въже за катерене. На никого не му беше хрумвало, че аз също би трябвало да правя спортни упражнения, но може би съм била мъничка за това. За мен имаше в градината люлка с железни лостове. С нея летях нависоко. Беше толкова хубаво!

ГОСТУВАНЕТО НА ЧЕШКИЯ КВАРТЕТ В РУСЕ

Спомням си за едно важно гостуване през 20-те години в Русе. Става въпрос за Чешкия квартет¹³. Правеха едно от турнетата си, но естествено не

¹³ Чешки квартет – струнна камерна формация, съществувала от 1892 до 1933 г. с намерението да изпълнява предимно репертоар на чешки романтици (Б. Сметана, А. Дворжак) и на съвременни композитори (Й. Сук, В. Новак). Ключови фигури в квартета са Карел Хофман, Йозеф Сук, Оскар Недбал (вж. посочената по-горе статия на Марцел Черни, с. 50). – Б. пр.

знам кое точно. Била съм на четири-, шест- или седемгодишна възраст. Трябва да е било между 25-а и 29-а година, но не знам кога, не бих могла да кажа по-точно. По-скоро около 25-а година. Подразбираше се, че когато в Русе идват гости от такова естество, те ще бъдат настанени у Щайнерови¹⁴. Чешкият квартал разполагаше със светила като проф. Хофман и Йозеф Сук, който е от същия край, откъдето е и майка ми. Мисля, че и той се зарадва, щом откри в Русе една госпожа, която е дошла от неговия край. Естествено, като дете толкова можех да видя – ние, децата, само поздравявахме гостите и после бяхме отпращани в детската стая. Спомням си как се възхищавах на моя котарак – Минда, който отглеждахме в хола, където трябваше да влязат. Той беше великолепен едър котарак. На концерта, естествено, не успях да присъствам, бях прекалено малка за това. Какви са били конкретно отзивите, също не си спомням, но определено са били положителни. А това, че беше голямо и важно събитие, ми се е запечатало в паметта.

ЗА НЕМСКОТО УЧИЛИЩЕ В РУСЕ¹⁵

Когато бях на 6 години, трябваше вече да тръгна на училище. Нямах чешко училище. Монахините преподаваха френски език, но нашите не мислеха да ме записват в религиозно училище. И случайно – знаете ли, доста са тези случайности! – точно на нашата улица, вероятно на около 300 метра от нас, започнаха да строят нещо. Беше огромно модерно ново училище, обаче без централно парно. Там имаше печка с въглища във всяка една класна стая (смее се), но иначе училището беше много модерно. Построй го немска организация, не знам кой беше основателят¹⁶. Случи се доста преди Хитлер, разбира се. В учили-

¹⁴ Щайнер е бащиното име на Хана Райнерова. – Б. ред.

¹⁵ Немското училище в Русе е първото немско училище в България. Съгласно със Солунското примирие от септември 1918 г. учебните занятия в Немското училище са прекратени през м. октомври с. г., а сградата е конфискувана от френските войски. По-късно германската държава закупува нов имот в Русе и само за три месеца се построява нова учебна сграда, открита официално на 15 септември 1926 г. 270 ученици отново започват обучение в русенското Deutsche Schule. Благодарение на упорития квалифициран труд на педагогическия състав Deutsche Schule – Русе, се разраства и се превръща в едно от най-добрите немски училища извън Германия, в което над 80% от учениците са българи. – Б. пр.

¹⁶ Огромна роля в този процес играе и директорът д-р Карл Виргенц, който поставя като цел на своя живот възраждането на училището. Именно той намира нужните документи, които позволяват на Германия да осъди победителката Франция през 1925 г. в Международния съд в Хага заради неправомерното отнемане на училищната сграда. С изплатените пари като компенсация германската държава закупува новия имот в Русе, за който Райнерова разказва. – Б. пр.

Немското училище в Русе през 1918 и 1944 г.

засегната. Веднага я хванах за косите и докато се усетя, вече се биехме. Преди това госпожа учителката малко ни беше гримирала, така че след боя всичко се беше размазало. (Смее се.) Ето какво ангелче бях. Иначе училището беше чудесно. Всички много добре се разбирахме. А най-интересното от всичко беше разнообразието от народности. Повечето ученици бяха, разбира се, българи. Имахме униформи. Дори момиченцата носехме шапки с козирка. Имаше и германчета в училището – в нашия клас бяха три момичета и две момчета. И едно момче от Турция. Той беше страшно мил и добър. И един арменец. Тези двамата вероятно не са имали представа, че техните народи някога са воювали. Бяха си просто най-добри приятели, седяха на един чин. От еврейските семейства имаше деца, които вкъщи си говореха на испански. Те не ме приемаха за еврейка. За тях бях просто чехкиня. Единствената чехкиня там. Хората ни приемаха като католици, каквито бяха по-голямата част от чехословашката колония. В класа ни бяха още Клара – австрийката, с която бяхме приятелки още преди да тръгнем на училище, и една унгарка – Дейзи. Вероятно това бяхме всички. Такава смес от националности в един клас. Но в цялото училище бях единствената чехкиня – най-малката от чешката колония. В България началното училище е четири години, а не както при нас пет. Но децата тръгваха на училище чак на 7 години. Тъй като майка ми постоянно си имаше наум, че някога ще се преместим в Чехия, ме прати на училище на 6 години, което беше добре, тъй като успях да завърша средното си образование още през 1939 г. Успях

щето се преподаваше и български, така че ни учеха да пишем и четем на български, изучавахме история на България, география на България. На това ни учеше една писателка, която пишеше книжки за деца, стихотворения, разкази и драматични творби. Играехме български и немски постановки. За една от Коледите играхме сценка за малкия Иисус. Ролята на Иисус изпълняваше дъщерята на г-н директора, беше една година по-голяма от мен. Впечатляващо красиво синеоко момиченце. А ние, останалите момиченца, играхме ангелчета. И като ангелче – вероятно за пръв и последен път – се сбих и набих своя приятелка и съученичка. Тя беше определено разглезена. Тъй като съм чехкиня, тя ме нарече „чехла“. А това на български означава домашен пантоф. Бях дълбоко

да прескоча пети клас. В България се учеше 4 години начално образование, после още 3 години, които се наричаха прогимназия. След което нямаше гимназия, а Търговско училище. Още в началното училище учехме френски език, а в Търговското училище се учеше английски. Така стояха нещата в училището. От прогимназията в Русе направо се прехвърлих в гимназия в Чехия.

РАННИ ЛЮБОВНИ ТРЕПЕТИ МЕЖДУ МАЙКАТА НА РАЙНЕРОВА – МАРТА, И ЧЕШКИЯ ПИСАТЕЛ ВЛАДИСЛАВ ВАНЧУРА

Както вече казах, майка ми беше по-изразеният интелектуалец в семейството, а за нея се говорело, че е не само красива, но и много духовита госпожица, която имала много обожатели. (Вълнува се, щом заговаря за майка си.) Вероятно не само в Бенешов. Измежду тях най-голямата ѝ любов бил Ладислав Ванчура. От майка ми знам, че от нейна страна също имало дълбоки чувства, но в онези времена не било прието девойка да показва чувствата си наяве. Но той ѝ пишел съвсем откровенно какво изпитва. Изрисувал ѝ две ветрила. Едното от тях дори от двете страни. Още едно с някакъв античен акропол. Към всичко това ѝ изпратил картина като проект на ветрилото. Под нарисувания акропол се вижда някакъв храст с влюбена двойка и как момчето целува своята любима. До тях е написано четиристишие:

*Miloval, šileně miloval
Leč o odvěť ledva sníval
Sen v antiky faktum přesunul
A tam ji zlíbal, tak zlíbal*

И подпис: Л. Ванчура, тъй като всъщност той се е казвал Ладислав. Владислав го нарекъл Карел Нови. У Карел Нови са съхранени не само ветрилата, но и проектът на ветрилата, картината, както и писмата, които Ванчура е писал на майка ми от 1907 до 1909 г. По това време майка ми била на 15, а той – на 16 години. А те са трогателни, защото става въпрос за истински чувства. Не са били празни приказки. Постоянно имали какво да си кажат. Той обаче искал да бъде художник и когато си бил вкъщи в Давле¹⁷, изпращал на майка ми картините си, за да чуе нейното мнение. Живо се интересувал какво мисли тя за творчеството му. В писмата дискутират как да изглеждат главите на фигурите, които рисувал тогава. На едно от ветрилата има глава, която очевидно е портрет на майка ми. Но на мен много ми напомня на главата на гения, нарисуван на завесата в Народния театър от Хинайс¹⁸. Става дума за летящия гений. Прилича повече на неговата глава, отколкото на тази на майка ми. Но Ванчура приемал нещата сериозно. Той учел в гимназията в Бенешов за наказание. Не знам защо, но бил изключен

¹⁷ Градче в Чехия, намиращо се близо до Прага. Там Ванчура прекарва част от детството си. – Б. пр.

¹⁸ Автор на завесата на Народния театър в Прага – такава, каквато е днес, е Войтех Хинайс. Избухва пожар през 1881 г. и първоначалната завеса, чийто автор е Франтишек Женишек, бива сменена с тази на Хинайс. – Б. пр.

от пражкото училище. Нямам представа какво се е говорело за него, но в едно от писмата си умолява майка ми да не вярва на приказките, защото не би искал тя да си помисли нещо лошо за него. И ѝ обещава, че никога няма да направи нещо лошо. Също че вече ще бъде добър и само ще учи. Дори е готов да се откаже от танцовите забави. Към това е приложен отговорът на майка ми, която го уверява, че не е нужно да се отказва от забавите и че тя смята за здравословно и нормално човек след работа малко да си почине и да се забавлява. В този дух протичала тяхната кореспонденция. Ванчура постоянно се оплаквал, че тя му пише рядко и винаги някак дистанцирано. Други времена били. Днешната младеж вероятно не би разбрала това. После Ванчура напуснал Бенешовската гимназия. Накрая завършил в Прага, на Кржеменцова улица, след което очевидно записал медицина, но избухнала войната. Трябвало да отиде войник. Бил на бойното поле, на фронта. След като се върнал, веднага отново подхванал следването си. Не знам дали се е появявал повече в Бенешов, не знам дали е имал време за това. Просто войната прекъснала много контакти и ситуацията силно се променила. Вероятно майка ми след това е имала някакъв друг приятел. Не знам всичко, което се е случило. Не ми е хрумвало да разпитвам майка си. Знаем всичко това от писмата им. Но е продължило във времето. Знаете – първата любов ръжда не хваща. Това е ясно. Дори Карел Нови е писал за това някъде. В книга, издадена след войната.

ЗАВРЪЩАНЕ В ЧЕХИЯ

След Черния петък на Нюйоркската борса финансовата криза обхваща целия свят. Кризата дойде в България още по-рано, отколкото в Чехословакия. Татко беше директор на Балканска банка, която беше с френски капитал. Имаше и друга банка с френско-белгийски капитал. И тъй като и двете банки бяха застрашени от кризата, ръководствата им решиха да ги слоят. Естествено, новосъздадената банка можеше да има само един директор. В белгийската банка този пост заемаше българин и естествено, чужденецът трябваше да отстъпи мястото. Предлагаха на баща ми да заеме същия пост в Техеран, където банката беше открила нов клон. Но майка ми възрази, като каза, че още по-навътре в Ориента няма да отиде. И след година вече се бяхме преместили в Чехословакия. За щастие баща ми си намери работа, естествено не в такова учреждение като банката, но все пак имаше с какво да изхранва семейството ни. Сега осъзнавам, че първата дискриминация спрямо нас не е била по времето на Хитлер. Именно тази е първата дискриминация. Брат ми остана в Русе, за да завърши гимназията. През 1932 година той беше започнал осми клас в гимназията. Също като мен завърши средното си образование година по-рано от другите, нямаше 18 години. Остана в семейството на свой съученик, наши семейни близки приятели. Те имаха двама синове, а нашият Хонзик им беше като трети.

По обясними причини се преместихме в Бенешов. Същевременно татко търсеше подходяща работа, помагаша му неговите шуреи. Накрая успя да си намери работа в застрахователното дружество в Храдец Кралове. С майка ми наеха апартамент, обзаведеха го и преди началото на новата учебна

година тръгнах към новия ни дом. Спомням си, че от Бенешов трябваше да преместим някакви мебели – шкаф, домашни вещи и всичко останало. Потеглихме с камион. Ние с майка ми и г-жа хазяйката пътувахме при шофьора. И когато наближихме – вече бяхме в Куклени¹⁹, г-жа Ванкова каза: „Там виждате катедралата „Св. Дух“ на площада в Храдец Кралове“. В далечината видях характерния силует на стар готически храм. Моето първо впечатление от новия ни град.

НАЙ-ЩАСТЛИВИТЕ ГОДИНИ

В Храдец Кралове имаше клон на клуб „Пршитомност“. Клубът организираше всякакви културни мероприятия, канеха важни гости. Родителите ми бяха членове и щом решаваха, че за мен е важно, ме вземаха със себе си. А първия път трябва да е било през 1934 година или най-късно през лятото на 1935 година. В Новохрадецките гори край едно езеро имаше туристически заслони, направени от трупи. Точно там клуб „Пршитомност“ организира двудневна среща с Отокар Фишер²⁰. Можехме да пренощуваме, да поплуваме. Г-н професорът разказваше за това, как е превеждал *Фауст*. Голямо събитие беше този нов превод на *Фауст*. Вероятно бяха рецитирани части от произведението, както и стихотворения от самия Фишер. Най-важното беше, че се проведе разговор. Хората питаха Фишер как на практика се осъществява превеждането. За мен това беше първата ми среща с професионален преводач. Всичко се случи през лятото, когато можехме да плуваме в езерото. А през зимата срещите на клуб „Пршитомност“ се организираха предимно в Адалбертинума²¹. [...] Гости на клуба бяха Владислав Ванчура и Карел Нови. Имах щастието, че ни дойдоха на гости вкъщи. Откликнаха на поканата на майка ми. Така успях да се запозная с видни представители на нашата литература. Преди всичко с Ванчура. След войната с Карел Нови се виждах често, но Ванчура за жалост вече не беше между живите. [...]

АДЪТ ЗАПОЧВА – ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Още в началото на протектората на Староместкия площад се срещнах с приятел от университетските летни лагери. Казваше се Франя Щрикер. Още не бяхме принудени да носим звезди, но вече започнаха да ни засягат законите и различните забрани. И така в хода на разговора с учудване установихме, че и двамата сме евреи. До този момент въобще не си бяхме давали сметка, тъй като за нас това не е било важно и не ни беше интересувало. Имахме сходни интереси, но не бяхме обсъждали кой от какво семейство произхожда. След това с Франя започнахме да се срещаме по-често. Той идваше в детската градина на улица „Сазавска“, в която работех. Всички момичета много го обичаха, г-жа директорката също. Няколко пъти носи литературни произведения, чете ги. Просто беше талантлив млад писател.

¹⁹ Квартал в чешкия град Храдец Кралове. – Б. пр.

²⁰ Отокар Фишер (1883–1938) – чешки литературен историк, преподавател по немска филология в Карловия университет, театрален критик, драматург, преводач, поет. – Б. пр.

²¹ Адалбертинум – център на културата и образованието в Храдец Кралове. – Б. пр.

Тогава написа театралната драматизация на *Ойленшпигел*²². Точно преди окупацията я беше завършил. Е. Ф. Буриан искаше да я постави на сцена, но за жалост това така и не се осъществи. Четеше ни откъси от драматизацията. Пишеше книга за деца. Казваше се *Хлябът се прави от злато*. Книжката представляваше цикъл от приказки, в който една приказка продължаваше в следващата. А сюжетът разказваше за някакъв принц, който трябваше да положи изпит, за да се възкачи на престола на баща си. Трябваше да бъде образован, за да наследи трона. За щастие тази книжка е запазена от неговата приятелка. Излезе в „Млада фронта“, но само веднъж и вероятно вече е забравена. Един екземпляр дадох в Еврейския музей, за да се знае за Франя, и една имам вкъщи. Когато Хайдрих²³ пристигна в Прага, при първата вълна от арести беше задържан по-големият брат на Франя – Иржи Щрикер. Когато Франя дойде за първи път при мен, Иржи беше още жив. Точно тогава започва депортирането на евреите и задължителното носене на звезди. Ситуацията беше такава, че никоой не беше наясно какво ще го сполети. А аз бях съвсем сама. Точно когато баба ми почина, след погребението ѝ, в сила влезе забраната евреите да напускат мястото, където в момента живеят и се намират. Затова майка ми не можеше да се върне в Храдец Кралове, а татко пък не можеше да отиде при нея в Бенешов. Семейството ни беше разпиляно – аз в Прага, брат ми в Гузен. След това всички евреи от Бенешов бяха разселени в различни по-малки общини в Бенешовски окръг. Майка ми – в Добжиш, някои други – в Бистрице. Човек не можеше да остане дори в родния си град. Така, когато започна депортирането, останах съвсем сама в Прага. Точно тогава научих, че брат ми е починал. Бях напълно (прави пауза, поема си дъх), да – сломена! Мисля, че това беше най-тежкият момент, най-тежкият момент за мен. Тогава Франя предложи да сключим формален брак, за да не отиваме там всеки сам, за да можем някак да се подкрепяме. Трябваше да искам позволение от баща ми, защото тогава не бях пълнолетна. Бях едва на 20, а пълнолетието се навършваше на 21 години. Татко действително ми даде благословията си. Планирахме сватбата за 19 ноември 1941 г. Свидетел трябваше да ни бъде Карел Райнер²⁴. Един ден преди сватбата Франя отиде да пита в Гестапо за брат си. Казах му: „Моля те, не отивай! Внимавай!“ И други неща, вече не си спомням точно. Казах му, че съм ходила там и нищо не ми се е случило, но нищо не се знае. Разбрахме се, че след като се върне, ще ми се обади в детската градина, където тогава живеех. Цял ден не се обади и вечерта аз звъннах на Карел. Той ми каза, че нищо не може да се направи и че на сутринта трябва да отидем до гражданското уж за сватбата, сякаш нищо не се е случило. И така отидохме, но знаехме, че бракосъчетанието няма да се проведе, тъй като Франя вече е задържан. Аз реших да отида и да питам за

²² Тил Ойленшпигел (предполагаемо 1300–1350) е фигура, известна в германския фолклор със своите шеги и закачки. – Б. пр.

²³ Райнхард Хайдрих – германски държавен и политически деец, началник на Главното управление за имперска сигурност, заместник на имперския протектор на Бохемия и Моравия. Един от инициаторите на „окончателно решаване на еврейския въпрос“. – Б. пр.

²⁴ Карел Райнер (1910–1979) – композитор и пианист, ученик на Алоис Хаба. Съпруг на Хана Райнерова. – Б. пр.

него. Неговият братовчед, който ни беше вторият свидетел, и Карел се чудеха дали да ме пуснат, или не, но в крайна сметка стигнаха до извода, че това е единствената възможност. И аз действително отидох в Гестапо. На информацията имаше две прозорчета, но само едно момче. На едното прозорче пишеше на немски, а на другото – на чешки. Аз по понятни причини се отправих към второто. А момчето зад прозореца с немския надпис ме попита: „Защо не дойдете тук?“, а аз му казах, че не говоря много добре немски. Това момче ме помнеше от времето, когато бях ходила там заради брат ми. Хвана ме натясно и аз му казах, че трябва да сключвам брак с този и този господин и че ден преди подписването той е идвал тук да пита за брат си и дали биха могли да ми дадат някаква информация. А той: „Елате след седмица“. Или пък вдругиден, не помня точно. И нищо друго. Те така си подготвяха нещата, че после да могат направо да задържат човека. Така че по разбираеми причини не отидох повече там. Но знаехме, че положението е лошо. След известно време разбрах, че Франя вече не е там. Чак след войната научих от момчетата в Матхаузен, че бил депортиран с първия голям влак за Матхаузен, а там пред портала го пребили до смърт. [...]

ТАЙНИ КУЛТУРНИ ВЕЧЕРИ В ДОМАШНА ОБСТАНОВКА

Карел се грижеше за мен. Аз го възприемах като един добър познат, по-възрастен от мен. Беше вече на 32, а аз едва на 21, даже на 20 всъщност. След време изведнъж ми каза, че иска да се оженим. За мен това беше голяма изненада, някак отлагах отговора. Казах, че не знам какво ще каже майка ми, макар че прозвуча много смешно. Бях достатъчно възрастна и имах позволение на нашите. С две думи, оженихме се. Мисля, че не беше пламенна любов, беше добър брак. (Смее се.)

Имахме т.нар. глътки свеж въздух (културни вечери). У нас идваха различни познати. Марианка Милерова имаше в Прага двама по-големи братя. Те също идваха у нас – единият беше лекар, другият адвокат. Първият вече беше женен, вторият – сгоден, така че това беше основното ядро на компанията ни. В нея съществуваха различни приятелски кръгове. Веднъж къщи доведоха Зденек Йелинек²⁵. Беше прекарал детски паралич. Лекувал се в Янските минерални бани. Терапията му включвала игра с кукла петрушка²⁶, за да раздвижи ръцете си. Той използвал това си умение абсолютно по професионален начин. Точно когато започва депортирането. Написал пиеса за две кукли: единия – евреин, а другия – генерал. Генералът депортира евреина. Там фигурира куфар. Пиесата се казваше *Куфарът*. За куклите той имаше главички, но трябваше да ги облече. Тъй като аз, откакто се помня, винаги съм шила на куклите си, а после и за себе си, му предложих да ушие дрехи за неговите. Натъкнихме ги. Йелинек имаше всякакви парцали, въжета и други неща. Евреина наметнахме с обикновена черна мантия. Не знам дали имаше нещо на главата, вероятно някаква шапчица. Генерала облякохме в тъмносино кадифе, със златни гайтани, с генералска

²⁵ Зденек Йелинек – известен чешки театрален деец, един от многото интелектуалци, депортирани в концлагера Терезин. – Б. пр.

²⁶ Кукла петрушка – кукла, която се нахлузва на ръката, за куклен театър. – Б. пр.

фуражка – нея не помня от какво я направихме. Първото представление естествено се проведе у нас, на улица „Шкретова“. Бяха поканени разни наши приятели. Казват, че после Йелинек играл тази пиеса и в Терезин. Там написал още две такива пиеси. Обаче не ми се удаде възможност да ги видя. Мисля, че това беше едно от най-важните събития, които се случиха вкъщи. Иначе четяхме стихотворения.

НЕЛЕГАЛНИ ОБЩЕСТВЕНИ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ

Ще добавя още нещо за това, което можеше да се прави по време на войната, когато вече на нас, евреите, не ни беше позволено да ходим където и да било. На никакви културни мероприятия, на концерти, дори на театър, в парковете също ни беше забранено да ходим. Освен това имаше вечерен час, вечер беше забранено да се излиза. И ние правехме нелегални концерти по къщите, така че тази практика на домашните представления не е измислена от Храмонова²⁷. Освен това се организираха такива представления. Тези концерти в домашни условия, които бяха изключително популярни в Прага, а може и по други градове, се случваха, защото музикантите от филхармоничните оркестри, от театралните оркестри бяха уволнявани. Не можеха никъде да свирят, а все пак трябваше да се прехранват, нали? Организираха се тайни концерти по къщите или на по-закътани места. Според бележките на съпруга ми се била сформирала творческа група, в която участвал и Виктор Улман²⁸. Тези талантиливи музиканти съставяли съвместно репертоара си. Задължително включвали в него произведения на чешки композитори, на еврейски композитори, на свои съвременници, които са още сред живите. Освен това изпълнителят на музикалното произведение бил в правото си да избира композиция според своите възможности, така че да може да блесне със своята техника. Входът беше кой каквото е в състояние да даде. Събраното се разделяше между композиторите и музикантите. Вземаха някакви минимални хонорари, а сумата, която ги надвишаваше, беше поделена между най-нуждаещите се творци, които не успяваха да намерят поле за изява. Съпругът ми е описал много подробно как точно се е случвало това. Децата нямаха право да ходят на училище. Но имаше всякакви детски заведения. Имаше и еврейско сиропиталище, където беше забранено да се учи, и затова на тези деца трябваше да се изготви друга програма. Те играеха във всякакви театрални представления, за да могат някак да се изявяват. В крайна сметка нещо трябваше да научат. А благодарение на представленията тренираха паметта си. При децата културата се прокарваше най-лесно. Дори и да ни изненадаше внезапна проверка, винаги ученето можеше да се замаскира някак. Но при възрастните това беше по-трудно.

²⁷ Власта Храмонова (1926) – чешка популярна актриса. Два пъти номинирана за филмовата награда „Чешки лъв“. По време на комунистическата диктатура играе в редица филми и в Народния театър, но след като подписва Харта 77, ѝ е забранено да упражнява актьорската си професия. Започва да играе пред приятели в дома си. – Б. пр.

²⁸ Виктор Улман (1898–1944) – композитор, пианист, диригент, умира в концентрационния лагер Аушвиц-Биркенау. – Б. пр.

По онова време имаше един млад музикант на име Хануш Йоховиц. Викахме му Хонза. Та той намери една комическа опера от Глук – *Измяеният кадия*. Открил я на немски, в оригинал. Сам я превел на чешки и сам я научил. Представяте ли си – аз съм единственият останал жив свидетел! Когато и да питам, се оказва, че никой нищо не знае за това. Представлението се състоя в началото на моя престой в Прага, а аз тогава не се ориентирах много добре в града и затова въобще не знам къде се е случило, но постоянно имам усещането, че беше срещу Народния музей. Не знам дали съм права, но имам чувството, че беше някъде там. Трябва да е било може би на последния етаж. Имаше две огромни стаи с голи бели стени. Нищо друго. Там се състоя спектакълът, но дали веднъж, или повече пъти – също не помня. Разбира се, бях на премиерата. Даже и подиум нямаше в стаята. Може би имаше завеса и платно. Костюмите бяха семпли, тъй като темата е нещо като отвличане от султанския дворец. Става въпрос за един султан, който има млада жена, но някой му я открадва. Героинята беше забулена с воал. Хонза отначало мислеше, че може да постави операта с нас, но накрая сам се убеди, че не бихме се справили. Намери си по-опитни млади хора, които се представиха чудесно. Бяха малък екип. Дали бяха две жени – не си спомням. Само една от тях помня. Третият е бил в ролята на кадията. Какъв беше броят на участниците, не знам, но не бяха много. Това, което помня, е, че сцената беше в ъгъла, а цялото помещение беше натъпкано със зрители. Нямаше пейки, всички стояхме прави. Не помня да е имало нещо за сядане. Представлението продължи вероятно един час. А какъв е бил музикалният съпровод, също не се сещам. Това може да се разбере от самите изисквания на Глуковата комическа опера. Но от толкова много хора, които бяха там, никой нищо да не помни, значи, че от тях съм жива само аз. Мисля, че това беше едно от най-оригиналните начинания. Това младо момче преведе, постави на сцена и режисира напълно сам представлението. И никой нищо да не знае! (Недоумява.)

Тези събития са в основата на голямото чудо на терезинската култура. Терезинската култура в лагера не е възникнала в самия Терезин, а корените ѝ са оттук, от Прага. Все пак изпратените хора в Терезин продължили да правят, доколкото е възможно, това, което са правили и в Прага. Хората после ме питаха по какви партитури се е свирело в Терезин. Трябваше да им обяснявам, че за това е писал Ян Хануш²⁹ в своите спомени. Разказва как при него веднъж дошъл Карел Райнер, тъй като нас ни депортираха малко по-късно. Карел получил готов материал, който трябвало да се сложи в сандъци. Определени материали трябвало да бъдат доставени до Терезин. Канцеларията се е нуждаела от хартия, писалки и други подобни неща. Така че по този начин са се прекарвали много музикални произведения. И *Чешка песен*, и *Целувката*³⁰, и други опери. Но преди всичко чешки музикални произведения. Това културно дело беше започнало още в Прага, а не в Терезин.

²⁹ Ян Хануш (1915–2004) – чешки композитор. – Б. пр.

³⁰ *Чешка песен* (*Česká píseň*) и *Целувката* (*Hubička*) – творби на Бедржих Сметана. – Б. ред.

ДЕПОРТИРАНЕТО – ТЕРЕЗИН, ОСВИЕНЦИМ

Мислехме си, че в Терезин е по-добре. Казвахме си: „Все пак е у нас, вкъщи. Нали все пак хората наоколо виждат, какво пък толкова ужасно може да се случва?“. Нямали сме представа, че там вече ексекутираха, бесе-ха хората пред очите на децата за това, че някой е написал писмо и го е пусал в пощенската кутия. Мислехме, че единственото най-важно нещо е да не оставаме сами. Загова изведнъж започнаха да се вдигат сватби. На никого не му минаваше през ум да мисли за по-нататък. Важното беше с този, който ни е най-близък, да останем колкото е възможно най-дълго заедно. Толкова фантастични представи са това, че чак по-късно можеше да се осъзнае колко наивни са били. Естествено нямаше как да знаем, че като съпрузи ще бъдем разделени. И в Терезин пращаха мъжете в мъжката казарма, а жените в женската. Не знаехме това. И няхахме представа, че в Освиенцим ще сме дори напълно разделени и вече нищо няма да знаем един за друг.

ЗАВРЪЩАНЕТО

След завръщането ни имяхме късмет. [...] Всичко изглеждаше някак ... А пък и аз си спомням предимно хубавите неща. Но не всичко беше така леко и просто. [...] Трябваше отново да се научим да живеем като свободни граждани. И да добием отново гражданското си самочувствие. [...] У нашите близки и познати още не беше изчезнал страхът да говорят с нас. Изключвам най-близките ни приятели, те никога не са имали този проблем. Но например магазинерите, от които пазарувахме, още не осъзнаваха, че забраните да говорят с нас не важат. Може би някои хора са се срещали с подобно поведение много по-често от мен. Аз си спомням два-три такива случая, но беше много болезнено. Защото страхът, оставил такива тежки следи у хората, все пак беше нещо, което не сме очаквали. А той трябва да е бил нещо ужасно за тях. Ние знаехме какво ни очаква, но при нормалните, обикновени хора... Животът сякаш продължаваше. Знаем, че в казиното се е танцувало, пеело, излизали са нови шлагери, които са били изпълнявани по радиото и т.н. Но явно атмосферата в годините на депортация, арестите бяха оказали влияние. Може би в Прага повече, отколкото другаде. Възможно е по селата страхът също да е бил голям, защото там всичко става пред очите на всички. Не знам. Спомням си – в първите дни след завръщането срещах хорица, които носеха кокарди и демонстрираха открито национализма си. Човек можеше да отгатне, че това е конюнктурна проява. Сякаш се защитаваха от нещо. Може би от собствената си съвест. Не знам. Беше доста сложно време. Но аз не се оплаквам. Имах щастието да срещна хора, които много ми помогнаха. Но с душата си, с нервите и със здравето си трябваше да се справям сама. С някои хора се намерихме отново, а с други – вече никога. Защото не бяха живи.

КАПИТАЛЪТ ОТ ДЕТСКИТЕ ГОДИНИ – БЪЛГАРИСТИКАТА В КАРЛОВИЯ УНИВЕРСИТЕТ

Когато през лятото на 1945 г. Карловият университет отново отвори врати, удари моят час. Защото аз винаги съм искала да продължа да уча.

Още преди да завърша гимназията, реших, че ще следвам медицина като брат ми. Дори с него посещавах залата за аутопсия. Въобще не ми ставаше лошо. За мен това бяха човешки останки – материал, който трябваше да служи на лекарите. Но след концентрационните лагери отношението ми към мъртвците се промени. Вече въобще не можех дори да помисля за медицина. Освен това бях омъжена, изпитвах нужда от семейство. Немислимо беше да уча четири, пет или повече години медицина. Говорихме със съпруга ми и накрая стигнахме до извода, че бих могла да използвам българския, който от детството ми беше като втори майчин език, и да запиша филология. За тази специалност до този момент дори не бях помисляла. Но за мен този избор се превърна в съдбоносен, защото посветих живота си на българския, по-точно на българската литература, която още в началото на 1947 г. започнах да превеждам. Пет дни след раждането на първата ми дъщеря! Половин година преди това издателството ми предложи да преведа книга³¹. А аз си мислех, че за една седмица ще я прочета и че след два месеца ще съм я превела. Но толкова бързо не се получава. Тогава няхах представа за това. Книгата ми изпратиха с огромно закъснение, вероятно някой читател я беше задържал, така че я получих седмица преди да ме приемат в родилното. По разбираеми причини не седнах да работя над нея веднага, но започнах още там – на петия ден след раждането. Пътят към съвършенството беше труден. Защото няхах представа колко много неща трябва да преодолее преводачът. От друга страна – доста бях забравила българския. Благодарение на колежките, които дойдоха в Карловия университет като първи стипендиантки, и на четенето естествено възстанових и дообогатих българския си език. Те пък учеха бохемистика и като втора специалност – българска филология. Тези приятелства продължават и до ден днешен. С тогавашната ми приятелка Владка си пишем и досега. Миналата година през лятото тя беше тук с внука си. Страшно се гордея с един случай! А пък и Владка отново ми го припомни наскоро в писмото си. Когато отидох до кухнята, нейният внук, кръстен на нея – Владко, я попитал: „Ама тя българка ли е?“³². Така перфектно съм му звучала на български, че той си помислил, че съм българка по произход. Фукам се с това! (Смее се с глас.)

ПЪТЕШЕСТВИЕТО КЪМ СЪВЪРШЕНСТВОТО НА ПРОФЕСИОНАЛНИЯ ПРЕВОД ЗАПОЧВА

Така тръгнаха нещата. Някъде след около година книгата излезе. После се захванах да превеждам и други книги, след което имах щастието да ме изпратят по обменна програма в България. Министерството на културата на двете държави (България и Чехословакия – Б. пр.) бяха сключили спогодба за обучение на разменни начала. Изпратиха ме за два месеца на обучение в България, когато вече бях родила второто си дете. А пък на мое място в Прага дойде младият поет Вътьо Раковски. Беше изпратен, за да се подготви да превежда чешка поезия на български. Това приятелство е също толкова

³¹ Става въпрос за романа на Гьончо Белев *Novi lidé* (*Нови хора*). Година след това – през 1948 г. – книгата е издадена от издателство „Праге“. – Б. пр.

ва старо! По време на престоя ми в България на него му се роди син. Така че успех да видя детето почти по едно и също време със собствения му баща. Той се върна междувременно, преди аз да тръгна към Чехия, тъй като престоят ми беше малко по-продължителен от неговия. Приятелството ни продължи повече от половин столетие.

Понякога стават любопитни неща. Интересно е как човек се среща някъде с някого и какво се случва с познанствата му. В едно немско списание открих едно име. Там издателствата са организирани по различен начин. Определено издателство издава определен тип литература. Например има едно издателство, което се е специализирало в историческите романи. Аз съм превеждала какво ли не, но историческите романи обичах особено много. Имам преведени цяла поредица от тях. Но също и по-модерна литература. Та издателствата бяха обособени на този принцип. А във въпросното списание пишеше, че издателството награждава еди-кой си господин. В класа си в България имах съученик от немско семейство, който се казваше Валтер. Но не знаех дали фамилията му е Хофман, или Хауптман. Не помнех точно. Но пък знаех, че има по-малък брат на име Егон. А в списанието пишеше, че господин Егон Хауптман получава отличие или някаква висока награда за преводите си на исторически романи. Пишеше, че той живее в Хале. А с Карел имахме приятел там – музикант, с когото поддържахме връзка. Помолих приятеля ни да открие този мой колега българист. Веднъж, когато отново посетих Хале, се срещнах с въпросния колега. Изясни се, че той не е братът на моя съученик. Защото неговата фамилия беше Хауптман, а очевидно фамилията на съученика ми е била Хофман. Само кръщелното име Егон беше същото. Но така или иначе се срещнахме и много сладко си поприказвахме. Той беше учил български в България и говореше перфектно – без никакъв немски акцент. Така че добре си поприказвахме на български. (Смее се.)

ЗА ОТВОРЕНОТО ПИСМО

Превеждах, превеждах и през 1963 или 1964³² г. получих най-голямото отличие, с което можеха да ме удостоят – орден „Кирил и Методий“ – първа степен. Златен метал.

После – през 1968 г., когато настъпиха тежки времена, по време на ваканцията и отпуските свиках в Прага нашия български кръг. Досега все още не съм споменавала, че като преводачи бяхме признати за специалисти, работещи в сферата на културата, така че към Съюза на писателите беше сформиран Кръг на преводачите, а пък той се състоеше от отделни езикови кръжоци. Тогава все още Зденка Ханзова³³ беше между живите. Тя имаше огромни заслуги с преводите си на върхови български произведения още в

³² Орден „Кирил и Методий“ – първа степен, Хана Райнерова получава през 1964 г. за заслуги в областта на културата. – Б. пр.

³³ Зденка Ханзова (1908–1958) – чешка преводачка предимно от български, но превежда и от руски. Смятана е за пионер на превода от български в следвоенния период. Превежда проза и драма, но също така сътрудничи на чешки поети при превода на българска поезия. Популяризира българската литература чрез статии и преводи в чешкия печат. – Б. пр.

предвоенните години. Беше основателка на Българския кръжок. Ние, студентите от университета, бяхме поканени в кръжока, а впоследствие и помладите от нас. За жалост Зденка Ханзова почина през 1965 г. или някъде тогава. След това ръководството на кръжока поех аз. Получавахме български списания – литературни и с културна тематика. И когато четяхме какви ли не отзиви за това, което се случи през септември 1968 г., не можехме да останем безучастни. Имахме нужда да кажем истината. Благодарение на приятелските взаимоотношения, които до този момент съзнателно бяхме градили, се опитахме да информираме българската страна как гледаме ние на всичко това. Тогава написахме отворено писмо. Между другото същото бяха направили и във Филологическия факултет. Обединихме ги. Съставихме едно голямо отворено писмо, подписано от много хора – с подписите на нашите академици, деятели, получили отличия от българска страна. Припомнихме им всичко това – че сме вложили усилия и държим на приятелството ни, че не е било просто така, само заради взаимната ни работа. Писахме, че се противопоставяме на враждебното отношение и че не желаем в България да се разпространява невярна информация. Да, това не помогна много! (Въздиша.)

По случай годишнината от една голяма поема трябваше да излезе публикация. За годишнината стихотворението трябваше да излезе на чешки. Преведе го една колежка – отлична, талантлива колежка³⁴. Никого няма да споменавам тук, защото бих искала да забравя доста имена. Вероятно е несправедливо, но няма да ги назовавам. Издателството искаше тя да подпише, че книгата ще излезе без нейното име. Тя самата беше толкова омерзена от цялата ситуация, че за малко да отстъпи. Тъй като знаехме, че книгата трябва да се появи навреме, че не е възможно преводът да се отлага вечно, защото е предназначен за годишнината, ние успяхме да ѝ внушим да не даде съгласието си. И накрая издателството отстъпи и издаде книгата с нейното име!

ПРЕВОДИТЕ НА СУМАТОХА И ЛАЗАРИЦА

При мен положението беше малко по-различно. Не ми забранявах издаването на дебелите исторически романи, защото си казваха: „Кой пък ще чете някакъв си български роман?“. Да, но пък възпрепятстваха поставянето на пиеси, които бях превела за постоянните театрални сцени. Само в Българския културен център можеха да поставят *Лазарица* (*Lazařina*) от Радичков. След това дойде момент за официално провеждане на Декада на българския театър. Всички по-големи театри бяха призовани да поставят по някоя българска постановка. Тогава Карел Кршиш отишъл в издателство „Дилия“, за да види дали някое произведение ще се окаже подходящо. По

³⁴ Можем да сме сигурни, че разказът на Райнерова се отнася за трудностите и прекеждията при издаването на сборника *Ден на гнева* (*Den hněvu*), който съдържа избрана част от творчеството на Гео Милев, включително *Септември* (*Září*), а издателството е „Одеон“. Този сборник, чийто превод и литературен коментар е дело на Дана Хронкова (талантливата българистка, за която Райнерова говори), е съставен и издаден по случай 50-годишнината от Септемврийското въстание в България. – Б. пр.

това време той работел в Либерец. А в „Дилиа“ отлежавал моят превод на *Суматоха (Mela)* от Йордан Радичков. Бях го направила по поръчка на „Виноhradске дивадло“. Но това се случваше през преломната 68-а година, така че „Виноhradске дивадло“ не можеше да я постави на сцена, а преводът отлежаваше в „Дилиа“. Обаче това много-много не беше попречило на Карел да вземе превода на пиесата и да я постави на сцената на театър „Фр. Кс. Шалда“ в Либерец. И после, тъй като журито не знаело кой е преводачът на пиесата, *Суматоха* обрала почти всички първи награди, които по принцип се присъждат на такъв вид постановки. (Смее се.) И ето, по този начин Райнеровите преводи стигат до театралната сцена. След това я поставиха два-три пъти в Прага, но така или иначе това беше краят ѝ.

НЕИЗДАДЕНИЯТ ПРЕВОД НА ПОД ИГОТО

Иначе от издателствата с мен се държаха чудесно, тъй като дълги години бях сътрудничала с отделните издателства. Преди всичко това са „Одеон“, „Списовател“, „Вишеград“, „Наше войско“, „Лидове накладателстви“, дори и „Свобода“. Но бяха назначени нови млади редактори, а с тях вече работата не вървеше. Аз пък междувременно се пенсионирах, така че нищо вече не можеше да ми попречи. (Смее се.) Превеждах си. Имах един превод в чекмеджето и това беше *Под игото* от Иван Вазов. Романът е нещо като Немцова и Ирасек едновременно – просто основата на модерната литература. Излязъл е веднага след освобождението на България от турско робство. И само няколко години след това бил публикуван в Чехия – още през 90-те години на по-миналия век. Така че това произведение е познато у нас от години. После романът бил отново преведен от Зденка Ханцова в началото на 20-те или 30-те години. Има и още един превод (от Алена Максова – Б. пр.). В края на 70-те и началото на 80-те години беше обявено, че от всяка литература ще се избере „Златен фонд“ и върховите произведения ще се разделят между отделните издателства. За жалост това заглавие се падна на издателство „Мелантрих“, което въобще не се занимаваше с такава литература. Аз съвестно преведох романа. Мисля, че това е първият пълен превод до момента, защото издирих всички възможни изрази, които предишните преводачи са прескачали като не толкова важни. Положих много труд, но преводът остана в чекмеджето ми. Тъй като тогава настъпи 89-а година, смениха издателската политика, а заглавието отпадна от програмата. Обаче не тъгувам за това...

<...>

Превод от чешки: **Петя Коленцова**